

Dr. Molitorisz Pál

Séta a szarvasi evangélikus temetőben III. rész

A műemlékekben gazdagnak nem mondható városunk temetőit elkerülte a kutatók érdeklődése, holott a határ beosztásához hasonló, kataszteri józansággal párhuzamos „düloutakkal” szabdaltsággal gazdag tárházai a XIX. század figyelemreméltó síremlékeinek. Az Újtemető, vagy az Ótemető „gazda sorának” a XX. század első évtizedeiből származó monumentális, gyakran a 3 m magaságot is meghaladó módos paraszti gránit sírkövei, vagy korunk műkö rengetegei mellett különleges színtűt jelentenek az egyszerűségükben is szép, jellegzetes szarvasi fejfák, vagy a régi stílusú vörös márványból készült sírkövek.

Az évszázados síremlékek már nem is a halált, hanem a régi szarvasi embert, a letűnt idők szarvasi társadalmát, a hely történetét idézik. A szarvasi Ótemető (régibbi nevén a Halásztelki sírkert) buján termő, dús televényén, vagy az Újtemető (a Kákai temető) viznyomásos, sivar szikén romantikával, miszticizmussal alig-alig találkozunk. A mindennap gondjával küszködő szarvasi parasztember nyugodalmatlan, már-már közönyösen nélt meg a halált. Az életrevalóság ösztönével kerekedett föl, lázadózás nélkül vette tudomásul az élet és a halál szükségképpeni összetartozásának törvényét.

Előzmények: Séta a szarvasi evangélikus temetőben I. rész: A szarvasi evangélikus temetők; Szarvasi fejfák; Sírkövek – Szarvas és Vidéke Hetilap 41. szám. Séta a szarvasi evangélikus temetőben II. rész: Jelképek a szarvasi síremlékeken – Szarvas és Vidéke Hetilap 42. szám.

A sírfeliratok

A sírfeliratok szlovák, vagy magyar nyelven mindig tartalmaznak az elhunyt nevét, általában a születés és a halálozás évszámát (olykor a hónapját és a napját), vagy az elhunyt korát. Ritkábban csak a sírkő állításának idejét jelölik. A dátumok írásánál a magyar nyelvű szövegek esetén az év, hó, nap sorrend a jellemző, de kivétel is előfordul pl.: született januárius 18-án 1842 (Tabajdy Őrszék). A szlovák nyelvű dátumoknál az év, nap, hó sorrend a gyakori, de más változatok is előfordulnak.

A bevezető és a befejező szavak mindkét nyelven legtöbbször azonosak: *Tu odpočiva v. K. (ristus) P. (ane)* – Itt nyugszik az Úrban, ill. *Pokoj prauchu jeřich* – Béke poraikra. Gyakran a síremlék állítói-

A világ komplikáltabb

Drogprevenációs előadásaival a világot járja Gus Eyre, aki négy éve már volt Szarvason, ezért is jutott eszembe az a kérdés, amit a vele készült röpké interjúban elsőként feltettem: négy év alatt körbeért a világban?

– Nem, nem... – mosolygott –, csak Európában. Voltak előadásaim Lengyelországban, Németországban, Nagy Britanniában, és Magyarországra is minden évben eljövök, így jutottam el ismét Szarvasra.

– Hogyan látja: az elmúlt időben változott valamilyen?

– A fiatalok, a fiatalok világa sokat változott, bár nem mondhatnám, hogy boldogabban élnek. Viszont sokkal több lehetőségük van, és sokkal több kihívással kell szembenéznük. A világ ma sokkal komplikáltabb.

– Az, hogy még mindig járja Európa országait, városait, azt jeleníti, szükség van a drogmegelőzésre.

– Igen, úgy látom, hogy amíg vannak, s lesznek fiatalok, szükség van erre is.

– Személyes élete hogyan alakult, hogy bírja a tempót?

– Bizony nehéz lépést tartani. Ezért is dolgozunk most egy DVD-n, hogy a drogprevenáció, az általam is közvetített üzenetek eljuthassanak olyan helyekre, ahová én személyesen nem tudok eljutni.

T.I.

ra utalnak a feliratok (pl. feleség, gyermekek, rokonok, család, hívek stb.) Gaál és Machula lelkészek sírkövén csak a kezdetükkel van jelölve a síremlék készítője: Emelte L. G. (minden bizonnyal *Lányi Gusztáv* lelkész, tanár) 1886.

Jellemzőek mind a fejfákon, mind a sírköveken a szépen formált, kalligrafikus betűk, olykor folyóírással, vagy a szlovák nyelvű feliratoknál görök betűkkel. Mind a magyar, mind a szlovák nyelvű feliratok esetén gyakoriak a korabeli helyesírás szabályaival is ellentétes szövegrészek, a nyelvtani hibák. A XX. századi szlovák nyelvű feliratok esetén előfordul a személynév magyar formája mellett a szlovák végződés használata (pl. *Tusjak Mihályova*), vagy becenév magyar-szlovák, magánhangzó harmónia nélküli ötvözte: *Bőzika*, vagy ugyanezen a sírkövön *Erzsička*. A régi szlovák nyelvű feliratokon a névviseles szokásának megfelelően feleség neve úgy van feltüntetve, hogy a keresztneve elé a férj családi nevét végelik fel. (pl. *Ján Teplický i wdžna Matrona* – Teplický János és tisztes idős felesége – *Zuzana Teplický rodzena* – Teplický Zsuzanna, született – *Szolimár*). A kolera síremlékek felirata kétnyelvű, az ótemetői kövön felül van a magyar nyelvű szöveg, s alatta a szlovák; míg a Kolerásban lévő obeliszken ez fordítva van.

A biblia kimeríthetetlen tárháza a sírfeliratoknak. Néhány ilyen bibliai idézet: *A világ elmúlik, és annak kívánsága, de aki Isten akarátát cselekszi, megmarad örökké* (1János, 2:17); vagy a jelenések könyvéből: *... és megtudják, hogy én szeretlek téged. Szlovák nyelven: Boj tyborny bojoval sem;/ Beh sem dokonat;/ Viru sem zachoval;/ Již zatim odložená jest mi/ Koruna spravdenosti... (Ama nemes harcot én megharcoltam, futásomat elveztem, a hitet megtartottam. Végeztre elteletett nekem az igazság koronája...) – Pál második levele Timotheushoz 4:7-8., Károli Gáspár fordítása), Lukács evangéliumából: *Őrüljetek, a ti neveitek fel vannak írva a mennyben...*, a CXIX. zsoltár 26. verséből: *Utaimat elbeszéltem előttem/ És te meghallgattál engemet. Jób könyvéből (19:25): ... Tudom, hogy az én Megváltóm él, és utóljára porom felett megáll, végül ismét János I. leveléből: ... által mentünk a halálból az életbe.**

Olykor alkalmi, az elhunyra egyéniesített sorokat véstek a köre. Néhány ilyen sírfelirat az Ótemetőből: *Szívünk nehéz a bú miatt/ Hü övegyed gyászol, sirat/ Hét gyermeked sosem feled/ Hálás szívvel megemeget/ S velük együtt oh, hány család/ Kesergő, áldja barátját (Dr. Kuthy Lajos orvos, †1869.); vagy *Mini vasúti ácsra/ A Körös hídjánál/ Lopva leleskedett/ A szerencsétlen halál (Jánovszki János, †1902.). Benka Gyula (1838-1923) gimnázium-igazgató fiatalon elhunyt leányai sírkövén: *Három kedves rőzsabimbó/ Mind oly ékes, mind olyan jó/ Valjon miért?/ A halál mind sorba törte/ Vértó szívünk elgyőrtte. Szlovák nyelven is: Jedini sin/ a mladi manžel/ (Podani) Márton /1891-1918/ hrdínsku smrti umrel/ 39 mesicu bojoval/ pri 3 huszárskom pluku (Az egyetlen fia/ a fiatal férj/Márton 1891-1918/ hősi halált halt/ 39 hónapot harcolt/ a 3-as huszárezredben).***

Sajátosak a tanító sírfeliratai. *Chován Zsigmond, †1891 (Chován Kálmán)nak, a zeneiskola névadójának édesapja* sírfelirata: *Az egyházi zene és szentének/ Ihletett mestere/ A család és tanítványi sereg/ Hü ápoló feje/ Lepihent elfáradtan/ Erdemkoszorúzottan/ Vidor lelke mennybe szállt/ Földi kinyja üdvre vált, vagy Benka Pál (†1905) ev. tanító tanítványai által emelt síremlékének felirata: *Tanítva ezreket nevelt/ Nevelve Istenhez emelt/ Istenben megnyugásra lett.**

Néha irodalmi idézeteket véstek a sírkövekre: *Vagyok – bofond szó/ voltál és leszesz./ Öröklevés és enyészlet/ minden élet. (Madách), vagy ...idő áll meg, és ti, suhanó percek várjátok!* (Goethe). Olykor pontatlan Ady idézetek is feltűntek a síremlékeken: *Mikor a lelkem roskadozva vittem/ Csendesen és váratlanul/ Aitölt az Isten, vagy Mennyi sok mindent odaadtam, /Amíg ily szépen elfáradtam (Az Úr érkezése, és a Sötét vízek partján c. verséből). A sírfeliratok a gyakori közhelyeken túl (pl. Emléke örökké a szívünkben él) ritkán meghökkentő módon prózaik: *Tegnap még szárnyán emelt a hír/ Ma már kihullajt rosláján az emlékezet.**

A régi vörös márvány sírköveken gyakran terjedelmes a felirat, a szöveg a szokásos fordulatok mellett konkrét adatokat is tartalmaz. A következőkben néhány ótemetői sírfeliratot, illetőleg magyar nyelvű fordítását közöljük teljes terjedelmében:

KRISTÓFFY GYÖRGY
MAJOR PÁL
KOLLÁR JÁNOS
ÉS
KOLLÁR JOHANNÁNAK
A LEGJOBBO ROKONNAK
EMELTE
A KESERGŐ CSALÁD
1841
KIK
SZERETET S JÓTÉTELLEN TÖLTIK NAPJAikat
ÜDÖS ÉS BÉKE LENGI KÖRÜL SÍRJAikat

JÁNOVSZKI JÁNOS
A HAZAFIAS POLGÁR
BIZGÓ EGYHÁZTAG
KEGYELT CSALÁDAPA
SÍREMLÉKE
MELLYET ELTE 7 IDIK ÉVÉBEN
1860 APR. 20-ÁN
LETT KIMULT AKOR EMELT
S HA ISTEEN AKARANDJA OSZTÁN
JUBILÁLT HITVESTÁRSA
SZÜL. KRAJCSOVICS KATA

WTOMTO TMÁMEM HROBE
PO TESHKE CHOROBIE
JIRI LIPTAK
SPOCIVA NE 20EHO LETE
CO WNAIKRAJSM KWETE
HROB TENTO JE PRIKRITWA
NAD NIM MATKA MILA
POMNIK WYSTAVILA
CO SYNACKU SWEMU
MILO JEDINEMU.
ZEMREL ZDE V PESTI
SZARVASAN 20HO AUG. 1861.

E SÖTÉT SIRBA
JUTVÁN NEHÉZ KORBA
LIPTAK GYÖRGY
AUG. 20. ÉVÉBEN
LESEZBEN IDEJEBEN
IM, E SIR TAKARIA
SIRATJA JO ANJYA
EMLEKÉT ÁLLITTA
EGYETLEN FIÁNAK,
KEDVES MAGZATJÁNAK
MEGHOLT PESTEN
SZARVAS, 1861. AUG. 20-ÁN

VÁZSY
PAVEL KEPENYES
NAR. R. P. 1793. DNE 29. JUN.
ZEMR. R. P. 1859. DNE 14. FEBER.
ZIL
JAKO PRIKLADNY OTEC CIRKEVNY
KURATOR A ZASTAN ŽITY
OBCI BOZENIK

POMNIK TENTO POVLOŽILI
WERNA MANŽELKA
ALŽBETA PALUSKA
ROZ. R. P. 1793. DNE 20. OKT.
A VDEČNÉ DITKY
MICHAEL, JIRI, JAN, PAVEL, ONDREJ
A JUDITA
PREJICE MILEMU OTCI BLAHE ODPOČIVANI 1860.

KÖZTISZTELTÉBEN ÁLLÓ
KEPENYES PÁL!
SZÜL. AZ ÚR 1793. ESZTENDEJÉBEN JÜN. 29-ÉN
MEGHOLT AZ ÚR 1859. ESZTENDEJÉBEN FEBR. 14-ÉN
ELT,
MINT PÉLDÁS ATYA
AZ EGYHÁZ KURATORA
KÖZSÉGI ESKÜDT

EME EMLÉKMŰVET ÁLLÍTOTTÁK
HÜ HITVESE
PALUSKA ERZSEBET
AKI AZ ÚR 1793. ESZTENDEJÉBEN OKT. 20-ÁN SZÜLETETT
ÉS HALÁS GYERMEKEI
MIHALY, GYÖRGY, JÁNOS, PÁL, ANDRÁS
ÉS JUDIT
KIVÁNVÁN KEGYES ATYJOKNAK ÜDVÖSSÉGES NYUGOVÁST
1860.

A fordító megjegyzései

Az evangélikus szlovákok eredete – egyes kutatók szerint – a cseh-morva protestáns világba nyúlik vissza. Kishont és Felsőógrád lakói, egész fel Zólyomig a cseh husziták ivadékaik voltak, kik később a lutheri reformáció hívei lettek.² Cseh stílusra, nyelvi szabályozásra a bibliai husziták szokták rá magyarországi nyelvtelvéreiket a Hunyadiak korában, midőn *Giskra* cseh zsoldosai megszállták a hajdani Felvidék – a mai Szlovákia – középső részét.

1636-ban jelent meg Lőcsén a vaskos, cseh nyelvű evangélikus képeses énekeskönyv (*Cithara sanctorum*), mely az egész ország lutheránus szlovákságának sok kiadást megért, kedvelt énekgyű-

*Nem kell hideg bő csontjaim fölét,
És nem kellene sötét ciprusok.
Egy-két kalászfél kell csupán nekem,
Mi rám hajol majd nagy szerelmesen,
S örök, szent állatát susog.
Vályi Nagy Géza (Sír felirat az Ótemetőben)*

teményévé vált. A sikeres szerző *Jiri Tranovský* (latinosan *Tranoscius*) volt, aki Sziléziából jött Liptószentmiklóstra gyülekezeti lelkésznek. Imakönyve is népszerű szlovák könyv lett, akár az énekek. Ezek majdnem kétszáz évvel meghosszabbították a cseh stílus életét.³

1843 nyarán beszéltek meg *Ludovít Stúr*, a nagy nemzetbresztő és társai, hogy irodalmi nyelvű a hegyi patak esobogású liptói-türöci tájszót, a közép-szlovák nyelvjárást avatják. Innen származhat a modern szlovák irodalmi nyelv megszületése.

Az 1722-ben itt megalapított szarvasi szlovákság egyházi (mondhatni hivatalos) nyelve a *Tranoscius* énekeskönyv és a *Kralická (Kralicéi)* biblia veretes ócshegyi nyelvvezete: a *biblictina* volt. Ennek kiejtését azonban a saját nyelvükhöz hajlították, igazították, ott is lágyítva például az *e*-hanggal, ahol a cseh nem lágyít (csak az *e*-formulával). Ugyanakkor nem tudtak átvenni a csehből egyes jellegzetes csehes (és lengyeles) hangokat, mint az *r-rsz*, amely ejtésben zöngétlenedéssel *s*-nek hangzik.

Ezek a nyelvi-nyelvtani sajátosságok figyelhetők meg a szarvasi szlovák sírköveken is. Az 1843-as szlovák nyelvújítás ide az Alföldre nem ért el, irodalmi normának továbbra is a *biblictina*, a *Tranoscius* nyelve számított. Egészen a legutóbbi időkig, amikor itt is megjelent a *Tranoscius* csehről szlovákra fordított változata, a *Spemnik*.

A sírkövek igényes szövegét képzett nyelvészek (papok, kántortanítók) fogalmazták, egyénre szabott, tökéletes, tiszta rímekkel alkotott versszettel, vagy prózában.

Az egyházi, bibliai cseh nyelv és az élő (itt, Szarvason is: közép-szlovák) beszélt nyelv közötti különbségek, eltérések csak néha zavarják meg a tiszta cseh idiómát: a „*povaložili*” esetben egyik nyelvben sincs *v* hang, a „*leske*” esetben *s* (-*sz*) helyett mindkét nyelvben *ž*-hang van, a „*rodzená*” pedig a csehnek és a szlováknak sajátos ötvözte (csehből: *rozená*, szlovákul: *rodená*), gyakorlatilag lengyel alak. Bár a Györgyöt teljesen csehre írták át: *Jiri*, de más szavaknál elhagyták a csehből az *r* (*zemrel*, *prikladny*, *prikerýva*), és a szlovák ejtéshez közelebb álló alakokkal cserélték fel: *zemrel*, *prikladny*, *prikerýva*. A cseh nyelv ilyen továbbélése a magyar Alföld kellső közepén és maradó emlékei a szarvasi szlovák sírköveken egészen különleges közép-európai sajátosság, s ezek a köelmékek egészen különleges védelmet is igényelnek.

Javaslat a Szarvasi Panteon létesítésére

Az Ótemetőnek a Vajda Péter sírja körüli része a leggazdagabb – részben a XIX. századból származó – szép síremlékekben. E temetőrés szorosan hozzátartozik a város múltjához. A sírok többsége a hajdani Szarvas neves személyiségeinek porait takarja. E parcellában nyugszik a település néhány neves lakója (*Gaal, Machula, Placsók, Lányi*), tanára, tanítója (*Vajda, Koren, Kicska, Chován, Kristóffy*) közéleti szereplője (*Mojsisovics, Dancs Béla, Réthy Vilmos, Kollár János, Zlinszky*), orvosa (*Télessy, Kuthy, Takács*). Itt van a szarvasi *Réthy* család ősenek, *Schlottenbeck Kristófnak* jeltelem sírja, vagy városunk diszpolgára, *Ruzicskay György* festőművész sírhelye is. E parcellán húzódik keresztül a Kenderföldre vezető forgalmas gyalogút. Ezt az elhanyagolt temetőrészt – mely csak néhány évtizeddel fiatalabb a településnél – be kell kapcsolni a város érébe, mert van közölnivalója az utókor számára.

Hozzá tartozók hiányában a sírok többsége gondozatlan. A területet sűrű fiatal akác és cecetfa erdő teszi megközelíthetetlenül, felveri a bozót és a gaz. A méltatlan körülmények felszámolása kőzérdek. Hadd utaljak itt *Ipolyi Arnold* nagyváradi püspök, művészettörténész, néprajztudós szavaira: „...mert azon nemzet, mely emlékeit veszni hagyja, azzal saját síremlékét készíti.”

Javasolom a Szarvasi Panteon létesítése céljából önkormányzati és egyházi (esetleg iskolai, lakossági) összefogással a parcella megvásárlását, a terep rendezését, fűvesítését, néhány fa elültetését, pad elhelyezését, majd a terület folyamatos ápolását, a sérült síremlékek (pl. *Lányi Gusztáv* sírköve) rendezését, valamint a gyalogút sármentesítését (pl. faforgáccsal). E munka elvégzésével városunk egy olyan emlékparkkal gazdagodna, mely a település latinvalóit kiegészítene, s egyben példát mutatna a kortársainknak, de a jövő nemzedékének is az elődök tiszteletéből, emlékü megbecsüléséből. A későbbiekben egyes síremlékeket a temető más részéről is ide lehetne helyezni. Megfontolást igényel az a lehetőség is, hogy a parcella diszszírhelyek céljára is felhasználható legyen. (vége)

A szerző köszönetét fejezi ki *Blaskó Mihály* költőnek a szlovák nyelvű sírfeliratok gondos lefordításával nyújtott készséges segítségéért, és a szövegek értelemzéséért; a Városi Könyvtár munkatársainak pedig a nehezen hozzáférhető szakirodalom beszerzéséért.

¹ Kepenyés Pál az örökvaltságáról szóló szerződés (1845) egyik aláírója volt.

² Szelényi Ódón: A magyar evangélikus iskolák története, Pozsony, 1917. 94. p.

³ Szalattai Reszö: A szlovák irodalom története, Pozsony, Bp., 1964. 18. p.